

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837

1821
2021
200 ΧΡΟΝΙΑ
από την Επανάσταση
του 1821

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ 1821-2021
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ 1821 -
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

21 ομιλίες για το '21

Οι ομιλίες
θα διεξάγονται
διαδικτυακά
ημέρα Τετάρτη
ώρα 19.00

Υπεύθυνη:
Μαρία Δ. Ευθυμίου

Με την ευγενική χορηγία
της Τράπεζας Πειραιώς

Αθήνα, 2021

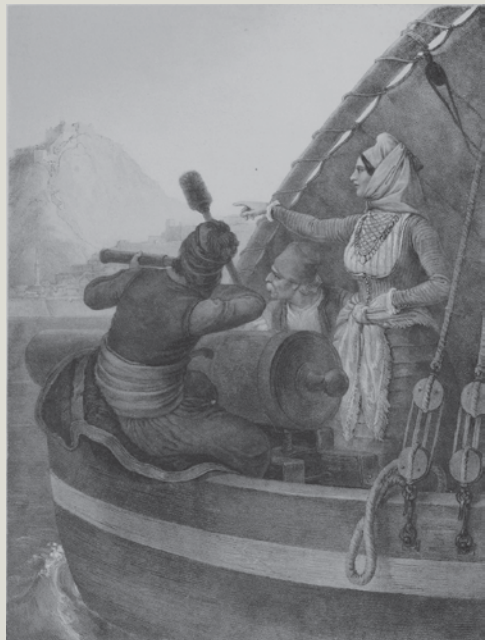
·
1821
·
200 ΧΡΟΝΙΑ
·
ελεύθεροι·

ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ ΤΟ ΑΥΡΙΟ

·
2021
·

ΚΥΒΕΤΗΡΙΑΚΕΣ ΑΡΧΕΣ 1821-2021

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα, μια από τις ελάχιστες επώνυμες γυναίκες που συμμετείχαν στην Επανάσταση, συμβάλλει με τα πλοία της στον αποκλεισμό των Οθωμανών στο φρούριο του Ναυπλίου.
Λιθογραφία του Peter von Hess, Μόναχο, 1852.

21 ομιλίες
για το '21

Εισαγωγικά

Η Επιτροπή του ΕΚΠΑ για τον εορτασμό των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση, η οποία συστάθηκε με απόφαση του Πρύτανη καθηγητή και Μελέτιου- Αθανάσιου Δημόπουλου, έχει ήδη ξεκινήσει εδώ και δυο χρόνια τις προετοιμασίες της συμβολής του ιδρύματος στους εορτασμούς του 2021, με σκοπό την ανάδειξη της σημασίας της Επανάστασης ως ελληνικού και διεθνούς γεγονότος. Η απόφαση αυτή απορρέει από τη δεσπόζουσα θέση του Πανεπιστημίου μας στον πνευματικό και πολιτιστικό χάρτη της χώρας, αλλά και από τη συνολική ιστορία του ιδρύματος και προσφορά του. Η δημιουργία ενός ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος αποτέλεσε όνειρο των επαναστατών που πραγματοποιήθηκε με τη δημιουργία του ΕΚΠΑ, ενώ το Πανεπιστήμιό μας λειτουργεί ως θεματοφύλακας της μνήμης της Επανάστασης του 1821.

Μέσα από συνέδρια, εκδηλώσεις και εκθέσεις, καλλιτεχνικά δρώμενα, το ΕΚΠΑ τιμά την Επανάσταση και παράλληλα συμβάλλει στον αναστοχασμό και στη διεύρυνση του διαλόγου για την πορεία του ελληνικού κράτους από τις αρχές του 19ου αιώνα σε εκείνες του 21ου. Παράλληλα αποσκοπεί στην υψηλή εκλαΐκευση και διάχυση της επιστημονικής γνώσης για το 1821 στο ευρύτερο κοινό. Σε αυτόν τον στόχο αποσκοπούν και οι 21 ομιλίες για το '21, που οργάνωσε με γνώση η καθηγήτρια Μαρία Ευθυμίου και στις οποίες συμβάλλουν διδάσκοντες και διδάσκουσες του ΕΚΠΑ.

Βαγγέλης Καραμανωλάκης

Συντονιστής της Επιτροπής του ΕΚΠΑ για τον εορτασμό των 200 χρόνων της Ελληνικής Επανάστασης

Ο Αγώνας του '21 δοκιμάστηκε σε πολλά επίπεδα: πολεμικά, ιδεολογικά, πολιτικά, διπλωματικά, κοινωνικά. Έδειξε πείσμα και αντοχή και κατέληξε νικηφόρος με τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου εθνικού κράτους στην Ανατολική Ευρώπη και στην Ανατολική Μεσόγειο -του εθνικού κράτους με το όνομα Ελλάς, το 1830. Το μέγεθος των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών που προέκυψαν από τη μακρόχρονη δράση και τις εξελίξεις επιτρέπει στον Αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας να θεωρείται Επανάσταση.

Πάνω σε αυτήν την πραγματικότητα έχει δομηθεί ο κύκλος ομιλιών με τίτλο *21 ομιλίες για το '21*. Κατά τη διάρκεια του κύκλου αυτού, είκοσι διδάσκοντες και διδάσκουσες του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με είκοσι μία ομιλίες τους, θα επιχειρήσουν να αναλύσουν το πλαίσιο, να ερμηνεύσουν τα γεγονότα, να διαφωτίσουν τις εξελίξεις ούτως ώστε να γίνουν κατανοητά το μέγεθος και η σημασία των πολλών παραμέτρων της Ελληνικής Επανάστασης. Αυτής που, διακόσια χρόνια πριν, γέννησε το ελληνικό κράτος θέτοντας τις βάσεις της μέχρι σήμερα πορείας του.

Μαρία Δ. Ευθυμίου

υπεύθυνη των 21 ομιλιών για το '21

Ιανουάριος

13

Μαρία Ευθυμίου
Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

Χαιρετισμός

Όλγα Κατσαρδή-Hering
Ομότιμη Καθηγήτρια, Τμήμα
Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

*Προεπαναστατικά κινήματα
και δράσεις*

20

Αναστασία Παπαδία-Λάλα
Ομότιμη Καθηγήτρια, Τμήμα
Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

*Η Βενετία και ο προεπαναστατικός
ελληνικός κόσμος: εξεγέρσεις,
πνευματικές δράσεις, ιδεολογικά
ρεύματα*

27

Πασχάλης Κιτρομηλίδης
Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα
Πολιτικής Επιστήμης και
Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ

*Διαφωτισμός και Ελληνική
Επανάσταση*

Φεβρουάριος

3

Άννα Ταμπάκη
Ομότιμη Καθηγήτρια,
Τμήμα Θεατρικών
Σπουδών του ΕΚΠΑ

*Ιδεολογικές και αισθητικές
αφετηρίες του
προεπαναστατικού
θεάτρου. Η συμβολή του
στην Επανάσταση του '21*

10

Βάσω Σειρηνίδου
Επίκουρη Καθηγήτρια,
Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

*Η προεπαναστατική
ελληνική κοινωνία*

17

Άννα Καρακατσούλη
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Ευρωπαϊκής Ιστορίας και
Πολιτισμού, Τμήμα Θεατρικών
Σπουδών του ΕΚΠΑ

*Η Ευρώπη και ο κόσμος
στο α΄ ήμισυ του 19ου
αιώνα*

24

Παρασκευάς Κονόρτας
Αναπληρωτής Καθηγητής,
Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

*Η Οθωμανική εξουσία
στη Νοτιοανατολική
Ευρώπη πριν την
Ελληνική Επανάσταση*

πρόγραμμα ομιλιών

2021

Μάρτιος

3

Νάσια Γιακωβάκη
Επίκουρη Καθηγήτρια,
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και
Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ
*Η Φιλική Εταιρεία και η έκρηξη
της Ελληνικής Επανάστασης*

17

Μαρία Ευθυμίου
Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ
*Διάγραμμα συμβάντων ενός
αμφίρροπου Αγώνα. Τα ελληνικά
στρατεύματα και οι μάχες
της ξηράς*

31

Χαράλαμπος Μπαμπούνης
Ομότιμος Καθηγητής,
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής
Εκπαίδευσης του ΕΚΠΑ
*Δράση και ρόλος του
ναυτικού στην Επανάσταση
του '21*

Απρίλιος

7

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης
Αναπληρωτής Καθηγητής,
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του ΕΚΠΑ
*Η έννοια του «θανάτου» στην
Ελληνική Επανάσταση
(1821-1832)*

14

Αριστείδης Χατζής
Καθηγητής Φιλοσοφίας Δικαίου &
Θεωρίας Θεσμών, Τμήμα Ιστορίας &
Φιλοσοφίας της Επιστήμης του ΕΚΠΑ
*«Οι αντιπατριώται θέλουν
εξολοθρευθή»: η στάση των
εφημερίδων στη διάρκεια του
εμφυλίου (1824-1825)*

21

Νίκος Αλιβιζάτος
Ομότιμος Καθηγητής,
Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ
*Οι απαρχές του
κοινοβουλευτισμού
στα Συντάγματα του Αγώνα*

πρόγραμμα ομιλιών

2021

Μάιος

12

Κώστας Κωστής
Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών
Επιστημών του ΕΚΠΑ

*Η πορεία προς τον Πόλεμο
της Ανεξαρτησίας*

19

Domenica Minniti-Γκούνια
Καθηγήτρια, Τμήμα Ιταλικής
Γλώσσας και Φιλολογίας του ΕΚΠΑ

*Οι δύο αδελφές χώρες: Ιταλικός
Φιλελληνισμός και Ελληνική
Επανάσταση*

26

Παρασκευάς Κονόρτας
Αναπληρωτής Καθηγητής,
Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

*Οθωμανικές αντιδράσεις
στην Ελληνική Επανάσταση:
οι οθωμανικές πηγές*

Οκτώβριος

6

Ευάνθης Χατζηβασιλείου
Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

Πολιτικές παρακαταθήκες του '21

13

Βαγγέλης Καραμανωλάκης
Αναπληρωτής Καθηγητής,
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του ΕΚΠΑ

*Ιστορώντας την Επανάσταση
του 1821: ιστοριογραφικά
σχήματα και θεσμοί*

20

Ευριπίδης Γαραντούδης
Καθηγητής Νεοελληνικής
Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας
του ΕΚΠΑ

*Η Επανάσταση στην ελληνική
ποίηση του 19ου και
του 20ού αιώνα*

πρόγραμμα ομιλιών

2021

Νοέμβριος

3

Λάμπρος Λιάβας

Καθηγητής Εθνομουσικολογίας,
Τμήμα Μουσικών Σπουδών του
ΕΚΠΑ

Τα τραγούδια του Αγώνα

10

Δημήτρης Παυλόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Ιστορίας
της Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

Το ηρώο του 1821.

*Από τη ζωγραφική και
τη χαρακτηριστική στη γλυπτική*

➤ **Οι ομιλίες θα διεξάγονται διαδικτυακά ημέρα Τετάρτη, ώρα 19.00**

Σύνδεση:

<https://uoai.webex.com/uoai/onstage/g.php?PRID=394a985d43411fae241576933bafbd30>

Για τη σύνδεση είναι απαραίτητα το ονοματεπώνυμο, email και ο κωδικός 1821

περιλήψεις ομιλιών

Προεπαναστατικά κινήματα και δράσεις

«Εξεγέρσεις – Κινήματα – Ξεσηκωμοί» των Ελλήνων αλλά και των άλλων λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης υπό την οθωμανική κυριαρχία: το θέμα που θα μας απασχολήσει. Εγκαθιστάμενοι οι Οθωμανοί στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ήλθαν αντιμέτωποι με τους ντόπιους, χριστιανικούς στην πλειοψηφία τους, πληθυσμούς αλλά και με ευρωπαϊκές δυνάμεις που από τον 13ο α. είχαν καταλάβει τμήματα της χερσαίας και ηθιωτικής περιοχής. Σε πολεμικές συρράξεις με τους Οθωμανούς τα κράτη αυτά και κυρίως η Βενετία, υποδαύλιζαν, ήδη από τον 16ο α., τάσεις προς εξέγερση, κυρίως στη δυτική Ήπειρο και δυτική σημερινή Αλβανία, και στην Πελοπόννησο. Εξεγέρσεις που συνήθως κατέληγαν σε αποτυχία (ελλιπής προετοιμασία, αμφιλεγόμενη συμμετοχή κ.λπ.). Τα κείμενα που τις συνόδευαν προσφέρουν πλούσιο υλικό για στοχασμό ιδεολογικού περιεχομένου. Αποφασιστικής καμής ήταν οι εξεγέρσεις του επισκόπου Τρίκκης Διονυσίου Φιλοσόφου στη Θεσσαλία και Ήπειρο ή του Επισκόπου Τυρνόβου, στη σημερινή Βουλγαρία, στο πλαίσιο της δράσης του Μιχαήλ του Γενναίου στις Παρίστριες Ηγεμονίες και του Μακρού Πολέμου (ιδίως των Αψβούργων) κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην καμή του 16ου προς τον 17ο α. οπότε και αναφάνηκαν αιτήματα κοινωνικοοικονομικά αλλά και ιδεολογικά. Η επίκληση της θρησκευτικής διαφοράς διαπερνούσε πάντα τον εξεγερτικό λόγο.

Με τη δυναμική εμφάνιση της Ρωσίας (αρχές του 18ου α.) ως αντίπαλης των Οθωμανών δύναμης θα αναζωπυρωθούν χρησιμοί και δοξασίες περί «ξανθού γένους». Διαγραμματικά: στον μακρό 18ο α. λαμβάνουν χώρα σειρά κινήματων υποκινούμενων πια από τη ρωσική δύναμη, κυρίως στο πλαίσιο των ρωσο(αυτρο)-οθωμανικών πολέμων επί Αικατερίνης Β΄, με κυριότερη την εξέγερση των 'Ορλωφικών' (1770). Η αυξανόμενη οικονομική δύναμη των Ελλήνων χριστιανών εμπόρων, η ανάπτυξη της Διασποράς (αλλά και της σερβικής σε μικρότερη γεωγραφική και οικονομική κλίμακα), η ανάπτυξη παιδείας, καθώς και τα στασιαστικά κινήματα οθωμανών πασάδων επί Σελήμ Γ΄ δημιούργησαν το πλαίσιο για τη διαμόρφωση νέων συνθηκών εξεγερτικού περιεχομένου. Ο οικονομικός ανταγωνισμός των Δυνάμεων περί την Ανατολική Μεσόγειο αλλά και το Ιόνιο διαμόρφωσε το ευρωπαϊκό πλαίσιο των κινήματων ή των οραματισμών των εξεγειρομένων. Η Γαλλική Επανάσταση, ιδέες περί «Λαού», «Εθνους», «Δικαιώματα του ανθρώπου», μυστικές επαναστατικές εταιρείες ανά την Ευρώπη ετοίμαζαν το νέο πλαίσιο. Ενώ μέχρι περίπου το 1805 τα διάφορα υπαρκτά ή όχι εξεγερτικά φαινόμενα διαμορφωνονταν γύρω από τις φρούδες ελπίδες υποστήριξης από τους Ρώσους ή τους Γάλλους, στα 15 χρόνια πριν από το 1821 διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις που οδήγησαν στη Μεγάλη Επανάσταση, τη μόνη που δικαιούται να φέρει αυτόν τον τίτλο, με πρόταγμα την ίδρυση ελεύθερης δημοκρατίας βασισμένης σε σύγχρονο Σύνταγμα.

Η Βενετία και ο προεπαναστατικός ελληνικός κόσμος: εξεγέρσεις, πνευματικές δράσεις, ιδεολογικά ρεύματα

Η Βενετία, το, κατά τον Βησσαρίωνα, «σχεδόν άλλο Βυζάντιο», αποτέλεσε επί αιώνες δεσπόζοντα οικονομικό παράγοντα στην Ανατολική Μεσόγειο· επίσης, όμως, από τον 13ο έως και τον 18ο αι., καθόρισε τον παραδοσιακό ελληνικό χώρο ως μια από τις κύριες πολιτικές κυριαρχίες μετά τα γεγονότα του 1204, παράλληλα και εναλλασσόμενα, αρχικά, με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (μετά την ανασύστασή της το 1261) και άλλα λατινικά κράτη, από δε τον 14ο ήδη αιώνα και με τους Οθωμανούς Τούρκους, με τους οποίους και ενεπλάκη σε επτά πολέμους (από το δεύτερο μισό του 15ου αι. έως και τις δυο πρώτες δεκαετίες του 18ου αι.).

Με αυτά τα δεδομένα, στην ομιλία θα παρουσιασθεί η σχέση του προεπαναστατικού ελληνικού κόσμου –τόσο του υπό τους Βενετούς, όσο και του υπό τους Οθωμανούς– με τη Βενετία στους διάφορους ρόλους της και σε διάφορες ιστορικές συγκυρίες: ως κυριάρχου ελληνικών περιοχών–κέντρων ανάπτυξης νέων θεσμικών πραγματικοτήτων (διοικητικών, εκκλησιαστικών, κοινωνικών), εμφάνισης νέων οικονομικών διεργασιών και εκδήλωσης σημαντικών πνευματικών και πολιτισμικών φαινομένων· ως, επί μακρόν, βασικού αντιπάλου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ανατολική Μεσόγειο, υποκινητή εξεγέρσεων στον υπό τους Οθωμανούς ελληνικό χώρο και καταφυγίου διωκόμενων ελληνικών πληθυσμών· ως μητροπολιτικού κέντρου στον ιταλικό χώρο, που φιλοξένησε μια ακμαία ελληνική παροικία. Κεντρική θέση στην παρουσίαση θα έχει η συνδεόμενη με τη Βενετία πορεία του ελληνικού κόσμου προς την εθνική αυτοσυνειδησία, μέσα από την αστική οικονομική ανάπτυξη, τις εκπαιδευτικές, τυπογραφικές και διάφορες πνευματικές–καλλιτεχνικές δράσεις, τη στροφή προς τη Δύση και την υποδοχή νέων δυτικών ιδεολογικών ρευμάτων. Ως κατάληξη, σε αναφορά με την Ελληνική Επανάσταση, είκοσι τέσσερα έτη μετά την κατάλυση της Βενετίας από τα γαλλικά στρατεύματα (1797), θα αναδειχθεί η σχέση των επαναστατημένων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ελλήνων με τα υπό βρετανική προστασία, αλλά βενετικής ιστορικής παράδοσης Ιόνια Νησιά, ως ενός κοινού ελληνικού κόσμου, μέλη του οποίου ήταν και οι Ιόνιοι Διονύσιος Σολωμός και Ιωάννης Καποδίστριας.

Διαφωτισμός και Ελληνική Επανάσταση

Το κίνημα των ιδεών, το οποίο έχει καθιερωθεί να ονομάζεται Νεοελληνικός Διαφωτισμός, αντιπροσώπευε ένα πλέγμα διανοητικών και ιδεολογικών αλλαγών, που προέκυψαν από διευρυνόμενες, προϊόντος του χρόνου κατά τον 18ο αιώνα, πνευματικές και πολιτισμικές επαφές του νέου ελληνισμού με τη Δύση. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ανελίχθηκε σε διαδοχικούς αναβαθμούς σε ολόκληρη τη διαδρομή του 18ου αιώνα και έφθασε στην ωριμότητά του κατά την περίοδο μεταξύ της Γαλλικής και της Ελληνικής Επανάστασης. Κατά την περίοδο ακριβώς αυτή καλλιεργήθηκε και αρθρώθηκε μαχητικά ο οραματισμός της ελευθερίας του ελληνικού έθνους. Η Ελληνική Επανάσταση θα μπορούσε, συνεπώς, να θεωρηθεί ως η πραγμάτωση, δια των αγώνων των επαναστατημένων Ελλήνων, των ιδεών και των ελπίδων του Διαφωτισμού.

Σημεία της Επανάστασης του 1821 με σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας.
Τον τύπο της σημαίας αυτής σχεδίασε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός τις πρώτες μέρες της Επανάστασης.
Η συγκεκριμένη ανήκε στον Γεώργιο Σισίνη από το στρατόπεδο της Ήλιδας.
Οι δυο διασταυρούμενες σημαίες φέρουν τα γράμματα ΗΕΑ – ΘΩΣ δηλ. «Ελευθερία ή Θάνατος».

Ιδεολογικές και αισθητικές αφητηρίες του προεπαναστατικού θεάτρου. Η συμβολή του στην Επανάσταση του '21

I. «Το θέατρον σκοπόν έχει μόνον των ηθών την διόρθωσιν και την εκπαίδευσιν των λαών· είναι το κοινόν σχολείον των ανθρώπων, το οποίον αναπληρώνει των άλλων σχολείων την έλλειψιν» (Ερμής ο Λόγιος, 1817). Ιδεολόγημα που μεταλαμπαδεύει αυτούσιο ο Κ. Ασώπιος από το γαλλικό επανασταστικό λεξιλόγιο μέσω της ιταλικής παιδείας.

Το πρώτο μέρος της ομιλίας μου θα περιστραφεί γύρω από τις αισθητικές και ιδεολογικές επιδράσεις που άσκησε ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός αναφορικά με την αναγέννηση του νεοελληνικού θεάτρου, ιδιαιτέρως δε στην καλλιέργεια της αρχαιολατρίας, των μυθολογικών και ιστορικών θεμάτων της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, στην πρόσληψη της κλασικιστικής και νεοκλασικιστικής τραγωδίας και των δημοκρατικών, αντιτυραννικών ιδεών. Στη μετάβαση, τέλος, από τις μεταφράσεις έργων του Μεταστάσιου, του Βολταίρου, του Αλφιέρι, κ.ά. στην πρωτότυπη παραγωγή.

II. «Σε βεβαιώνω ότι ούτε είδα, ούτε είδες ποτέ τόσον παθαινόμενον θέατρον· τα όμματα όλων ήσαν πηγή αέννου δακρύων φλογερών, και τα στήθη κρατήρες στεναγμών· έκαστος ακούων την φωνήν της καρδίας του σύμφωνην με τα λεγόμενα» (Ερμής ο Λόγιος, 1819). Πρόκειται για απόσπασμα επιστολής το οποίο αναφέρεται στην παράσταση του δραματοποιημένου διαλόγου του Γ. Λασσάνη «Η Ελλάς και ο Ξένος» που δόθηκε στο δημόσιο θέατρο της Οδησού, από κοινού με τον «Θάνατο του Δημοσθένους» του Ν. Πίκκολου.

Στο δεύτερο μέρος της ομιλίας θα αναλύσουμε, μέσα από εύγλωττα παραδείγματα, τον σαφή διδακτικό και εθνεγερτικό χαρακτήρα του προεπαναστατικού θεάτρου. Η σκηνική δραστηριότητα ξεπέρασε τις παραστάσεις στις αυλές των Φαναριωτών, το σχολικό θέατρο στις Ηγεμονίες και στα σχολεία της Μικράς Ασίας και παγιώθηκε σύντομα ως δημόσιο θέαμα (Βουκουρέστι, Ιάσιο, Οδησός). Θα αναλυθεί επίσης η θεματική της πρωτότυπης δραματοουργίας (Αθαν. Χριστόπουλος, Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, Ιωάννης Ζαμπέλιος, Κωνσταντίνος Οικονόμος, κ.λπ.) και οι ιδεολογικές επιδράσεις που φέρει από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό.

Η προεπαναστατική ελληνική κοινωνία

Γιατί η Ελληνική Επανάσταση έγινε το 1821; Γιατί δεν έγινε νωρίτερα, για παράδειγμα, το 1721 ή, ακόμα, το 1770, όταν η παρουσία του εμπόλεμου ρωσικού στόλου στο Αιγαίο συνοδεύτηκε από συντονισμένες αντιοθωμανικές εξεγέρσεις στην Πελοπόννησο και την ηπειρωτική χώρα, τα γνωστά μας Ορλωφικά; Οι εξεγέρσεις και τα κινήματα εναντίον της οθωμανικής εξουσίας δεν ήταν άγνωστο φαινόμενο στον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια της κατάκτησης. Σε σχέση, όμως, με τα κινήματα που είχαν προηγηθεί, η Επανάσταση του 1821 διέφερε όχι μόνον ως προς τις διαστάσεις που έλαβε, αλλά κυρίως ως προς τη μορφή και το περιεχόμενό της, καθώς, για πρώτη φορά, έθετε το ζήτημα της πολιτικής ανεξαρτησίας του έθνους και μάλιστα με ίδια μέσα. Υπό την έννοια αυτή, η Επανάσταση δεν αποτελούσε την κορύφωση ενός εξεγερτικού συνεχούς, αλλά, αντιθέτως, σήμαινε τη ριζική απομάκρυνση από μια εμπεδωμένη παράδοση πολιτικής διεκδίκησης, τον μετασχηματισμό της δυσαρέσκειας ομάδων και ατόμων προς την οθωμανική εξουσία σε πολιτικό πρόγραμμα ένοπλης δράσης με στόχο τη συγκρότηση εθνικού κράτους. Γιατί, λοιπόν, το αίτημα της πολιτικής χειραφέτησης των Ελλήνων με δικά τους μέσα και η ανάληψη ένοπλης δράσης για την επίτευξή της «συνέβησαν» το 1821;

Όσο ανεπαρκής αποδεικνύεται μια απάντηση που δεν λαμβάνει υπόψη το πλήθος των παραγόντων που συνέβαλαν στην έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, τόσο προφανής γίνεται η μεθοδολογική αξία του άνω ερωτήματος, καθώς αυτό μάς προτρέπει να δούμε τον λόγο και τη δράση για την ελευθερία όχι ως ενυπάρχουσες ποιότητες του ατομικού και συλλογικού σώματος, αλλά ως ιστορικές διαδικασίες συναρτώμενες με μικρά και μεγάλα διακυβεύματα της εποχής τους. Το ερώτημα, που στην πραγματικότητα αφορά στα αίτια της Επανάστασης, έχει απασχολήσει την ιστοριογραφία και έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες με έμφαση, κατά περίπτωση, είτε σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες είτε σε ιδεολογικούς είτε στην εσωτερική πολιτική συγκυρία στην οθωμανική αυτοκρατορία είτε, ολοένα και περισσότερο τελευταία, στο παγκόσμιο πλαίσιο της εποχής των επαναστάσεων. Παρά τις διαφορετικές τους αφετηρίες, οι παραπάνω προσεγγίσεις συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι, κατά την τελευταία πεντηκονταετία πριν την Επανάσταση, ο ελληνικός κόσμος γνώρισε διεργασίες και μετασχηματισμούς που καθιστούσαν την ανάληψη επαναστατικής δράσης με στόχο την απόκτηση πολιτικής ανεξαρτησίας θεωρητικό και πρακτικό ενδεχόμενο.

Την εικόνα αυτού του ελληνικού κόσμου, στο δεύτερο μισό του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε σε αυτή τη διάλεξη.

Η Ευρώπη και ο κόσμος στο α΄ ήμισυ του 19ου αιώνα

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 ξεσπά τη εποχή που στην Ευρώπη έχουν επιβληθεί οι αρχές του Συνεδρίου της Βιέννης και κυβερνά η θέληση της Ιεράς Συμμαχίας. Μετά την οριστική ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλώ, το 1815, και την παλινόρθωση των νόμιμων δυναστειών στους θρόνους τους, οι φιλελεύθερες ιδέες και οι φορείς τους τέθηκαν υπό διωγμό παντού στην Ευρώπη και η Γαλλική Επανάσταση θεωρήθηκε ένα ατυχές διάλειμμα στην απολυταρχική διακυβέρνηση των λαών. Στην εφαρμογή της αυταρχικής πολιτικής της Ιεράς Συμμαχίας της Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας, οι αντιδράσεις ήταν πολλές και οι πιο έντονες απόπειρες αποτίναξης του συντηρητικού πλέγματος εξουσίας εκδηλώθηκαν στις χώρες του μεσογειακού Νότου, την Ισπανία και την Ιταλία, το 1820. Η ελληνική εξέγερση κατά της οθωμανικής κυριαρχίας -που ακολούθησε με διαφορά λίγων μηνών- εξεταζόταν παραδοσιακά και για μεγάλο διάστημα ως ιδιαίτερη περίπτωση εθνικής επανάστασης για την ανεξαρτησία από αλλόδοξο δυνάστη, αποκομμένη από το κύμα των ευρωπαϊκών φιλελεύθερων διεκδικήσεων. Συνδεόταν με τις νεωτερικές ευρωπαϊκές ιδέες μέσω του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, στη μελέτη όμως των στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων της Επανάστασης υπερτονιζόταν το εθνικό στοιχείο, ενώ η σύνδεση με τον σύγχρονο της ανατρεπτικό αναβρασμό και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού αγνοούνταν.

Η πιο πρόσφατη έρευνα, ωστόσο, θεωρεί πλέον την Ελληνική Επανάσταση ένα γεγονός της παγκόσμιας ιστορίας. Το 1821, όπως θα δείξουμε, εγγράφεται στην «Εποχή των Επαναστάσεων» που ξεκίνησε με την Αμερικανική Επανάσταση το 1775 και μπορεί να εκταθεί ως το 1848. Οι πολιτικές και οικονομικές διεργασίες που διαμορφώνουν την πρώιμη παγκοσμιοποίηση των αρχών του 19ου αιώνα και οδηγούν την ανθρωπότητα προς τη σύγχρονη εποχή με νέες, αποικιοκρατικού τύπου πλέον ισορροπίες, βρίσκουν αντίκτυπο στα γεγονότα που εξελίσσονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εδώ θα μας απασχολήσει η παγκόσμια αυτή κρίση του Παλαιού Καθεστώτος και η πολυεπίπεδη σύνδεσή της με τον ελληνικό Αγώνα για την Ανεξαρτησία.

Η Οθωμανική εξουσία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη πριν την Ελληνική Επανάσταση

Κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα η διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χαρακτηρίζεται από την αντιπαράθεση ανάμεσα στην κεντρική και τις περιφερειακές εξουσίες. Μουσουλμάνοι τοπάρχες (αγαν) είχαν καταφέρει να νέμονται μεγάλες εκτάσεις και να επωφελούνται από το σύστημα ενοικίασης των φόρων, ενώ είχαν δικά τους στρατεύματα και μπορούσαν έτσι να προκαλούν συχνά τη σουλτανική εξουσία. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του σουλτάνου Σελίμ Γ' (1789-1807) να αποκαταστήσει την ισχύ της κεντρικής εξουσίας, την προσπάθεια συνέχισε με επιτυχία ο Μαχμούτ Β' (1808-1839). Οι προσπάθειές του, επιτυχείς αυτή τη φορά, συνάντησαν ισχυρότατες αντιδράσεις: ξέσπασαν εξεγέρσεις και αναδύθηκαν έντονοι αμφισβητήσιες της σουλτανικής εξουσίας που απλώθηκαν από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, στη Μικρά Ασία, τη Συροπαλαιστίνη, τη Μεσοποταμία, και την Αραβική Χερσόνησο. Παράλληλα, ως συνέπεια ενός ακόμη ρωσο-οθωμανικού πολέμου (1806-1812), η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκχώρησε τη Βεσσαραβία στη Ρωσική Αυτοκρατορία.

Σε αυτό το οθωμανικό πλαίσιο ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση. Ο σουλτάνος κατάφερε να επιβάλει την ισχύ της κεντρικής εξουσίας στις περισσότερες περιπτώσεις, εκτός από την Αίγυπτο, όπου επικράτησε ο Μεχμέτ Αλή και, φυσικά, την Ελλάδα που έγινε ανεξάρτητο κράτος.

Η Φιλική Εταιρεία και η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης

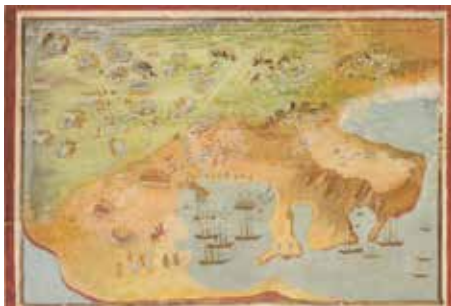
Όσο κι αν συχνά η ύπαρξη και ο ρόλος της καλύπτονται από τη γοητεία του θρύλου, δεν υπάρχουν σήμερα, μεταξύ των ιστορικών, σοβαρές αμφιβολίες για το ότι η Φιλική Εταιρεία, που ιδρύεται στην Οδησό το 1814 από έναν στενό κύκλο ασήμαντων εκ πρώτης όψεως μικρεμπόρων και εμποροπαλλήλων, βρίσκεται όντως στις απαρχές της δυναμικής που οδηγεί στην έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και την Πελοπόννησο το έτος 1821. Πίσω από την επιτυχή έκβαση της Ξανάστασης, πίσω δηλαδή από τη δημιουργία το 1830 του πρώτου ανεξάρτητου από τα πολλά νέα εθνικά κράτη που θα δημιουργηθούν μετά το Συνέδριο της Βιέννης στην Ευρώπη, βρίσκεται μ' άλλα λόγια μια μυστική πατριωτική εταιρεία.

Η σημασία της για την οργάνωση του Αγώνα αναγνωρίζεται από πολύ νωρίς: τα έργα αναφοράς που συγκεντρώνουν αξιόλογο όγκο πρωτογενούς ιστορικής ύλης από τη λειτουργία και δράση της εκδίδονται στο Ναύπλιο και την Αθήνα το 1834 και το 1859-61 από τον Ιωάννη Φιλήμονα, νεαρό γραμματέα του Δημητρίου Υψηλάντη, ενώ στα ίδια περίπου χρόνια ένας από τους πρωταγωνιστές του εγχειρήματος, ο Εμμανουήλ Ξάνθος δημοσιεύει τα πασίγνωστα απομνημονεύματά του, συνοδευόμενα από ένα πλήθος ανέκδοτων έως τότε επιστολών και εγγράφων.

Επειδή, ωστόσο, η ιστορία της παραμένει λιγότερο γνωστή από ό,τι θα περίμενε κανείς, αξίζει να την επισκεφθούμε εκ νέου. Και να αναρωτηθούμε, δύο αιώνες μετά: τι ακριβώς ήταν η Φιλική Εταιρεία; Πώς συνδέεται με τις μεταβολές της πολιτικής και κοινωνικής ζωής μεταξύ των υπό οθωμανική κυριαρχία Ελλήνων; Σε ποιο βαθμό η σύστασή της βρίσκεται στις απαρχές της νεωτερικής πολιτικής κινητοποίησης και της δημοκρατικής προοπτικής με την οποία συνδέθηκε η Επανάσταση; Ποια η συνάφειά της με την πολιτική κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης, τους Ναπολέοντειους πολέμους και τη μεταναπολεόντεια εποχή στην Ευρώπη, τον μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος και τους ευρύτερους κλυδωνισμούς που φέρνει το τέλος του Παλαιού Καθεστώτος, με το πέρασμα στο κατώφλι μιας νέας εποχής; Πώς σχετίζεται, εν τέλει, με τη μόνη επιτυχή Επανάσταση που έλαβε χώρα κατά το πρώτο κύμα των Επανάστασεων στην Ευρώπη; Τι μπορεί να οφείλει η επιτυχία (και όχι η έκρηξη) της Επανάστασης στη Φιλική Εταιρεία;

Διάγραμμα συμβάντων ενός αμφίροπου Αγώνα. Τα ελληνικά στρατεύματα και οι μάχες της ξηράς

Οι μάχες της ξηράς έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην Επανάσταση του 1821, έστω και αν το πολυτιμότερο όπλο του Αγώνα θεωρούνταν ο στόλος του. Καθοριστικής σημασίας μάχες και πολιορκίες ήταν εκείνες της Τριπολιτσάς (Σεπτέμβριος 1821), του Πέτα και των Δερβενακίων (Ιούλιος 1822), του Μεσολογγίου (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1822 και Απρίλιος 1825-Απρίλιος 1826), των Μύλων (Ιούνιος 1825), της Αθήνας (Απρίλιος 1827), της Πέτρας (Σεπτέμβριος 1829). Η έκβαση των μαχών αυτών έπαιξε ρόλο και σε ένα άλλο σκέλος των πραγμάτων, εκείνο του σχηματισμού ή όχι τακτικού ελληνικού στρατού. Η παράμετρος αυτή, με τη σειρά της, επηρέασε καίρια τα πολιτικά πράγματα, τις εσωτερικές ισορροπίες και την έκβαση του Αγώνα.

Ναυμαχία Πειραιώς και Φαληρέως.
Παναγιώτη Ζωγράφου, *Εικόνες του Αγώνα της Ανεξαρτησίας κατά στοχασμόν Ιωάννη Μακρυγιάννη*.
Τέμπρα σε ξύλο, 1836-1839.

Δράση και ρόλος του ναυτικού στην Επανάσταση του '21

Η Επανάσταση του 1821, γεγονός-τομή με σημασία καταλυτική, αποτελεί κορυφαία ιστορική καινοτομία, αφού οδήγησε ως ευθύνη επιλογής στην ελευθερία, ως δικαιοπραξία στη βάση της δικαιοταξίας των Εθνών, στη συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Η ανάκληση της μνήμης και η πρόσληψη της Επανάστασης είναι αναγκαία, έτσι ώστε τα γεγονότα και οι όψεις τους να αξιολογούνται στη βάση του ρήματος των ιστορικών πηγών. Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας ήταν μια εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση στη διεξαγωγή και έκβασή του.

Προτεραιότητα είχε η έναρξη και εξάπλωση της Επανάστασης, πράγμα στο οποίο, λόγω της εκτεταμένης ακτογραμμής, της νησιωτικής συγκρότησης και της γεωπολιτικής θέσης του ελληνικού χώρου, η συμβολή του ναυτικού και των ναυτικών ήταν απαραίτητη. Ακολούθησαν ο αποκλεισμός κάστρων που κατείχαν οι Τούρκοι αλλά και ο ανεφοδιασμός και ενίσχυση φρουριών που έρχονταν στα χέρια των Ελλήνων, η αποτροπή καταστροφών και απόπειρες λύσης πολιορκιών, η ενέργεια αποβατικών κινήσεων, η ανάληψη άλλων συναφών επιχειρήσεων και εγχειρημάτων, η καταπτόηση του εχθρού, ο έλεγχος θαλασσίων οδών και διελεύσεων. Η δραστηριότητα του ναυτικού και των ναυτικών ελληνικών δυνάμεων υπήρξε πολύ ουσιαστική, με σημαντικές επιτυχίες αλλά όχι πάντοτε και με εκπλήρωση του στόχου.

Το αποτέλεσμα της ναυμαχίας του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) μεταξύ του τουρκοαιγυπτιακού στόλου και των τριεθνών ευρωπαϊκών μοιρών ανοίγει τον δρόμο για την αναγνώριση της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Ωστόσο, ο επίλογος της δράσης του ναυτικού και της ναυτικής ιστορίας του 1821 επί της ουσίας γράφεται επί Καποδίστρια, όταν από τις ελληνικές ναυτικές δυνάμεις διεξάγονται ορισμένες, ακόμη, επιχειρήσεις, αποκλεισμοί παράκτιων φρουριών και επιτηρήσεις.

Η έννοια του «θανάτου» στην Ελληνική Επανάσταση (1821-1832)

Η διάδοση του εθνικισμού στις ελληνικές χώρες σηματοδότησε το πέρασμα από την patria (πατρώα γη) στο έθνος και άλλαξε ριζικά την αντίληψη του γεωγραφικού χώρου αλλά και τις μεταφυσικές έννοιες της ζωής και του θανάτου. Η ζωή και ο θάνατος (δύο διαζευκτικές έννοιες) εκκοσμικεύονται στην πολιτική σκέψη των Νεοελλήνων Διαφωτιστών (με προεξάρχοντες τον Ρήγα Βελεστινλή, τον Ανώνυμο συγγραφέα της Ελληνικής Νομαρχίας και τον Αδαμάντιο Κοραή) και αποκτούν πολιτικό περιεχόμενο. Μια ζωή χωρίς εθνική ελευθερία, δικαιοσύνη και πολιτικά δικαιώματα νοείται πλέον ως «θάνατος». Αυτή η νέα (κοσμική) νοηματοδότηση είναι εμφανής στα πολιτικά κείμενα των επαναστατημένων Ελλήνων, ιδίως εκείνα της Γ' Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας (1827).

Σε αυτήν τη διαδικασία ανανοηματοδότησης διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο οι μαζικές σφαγές Ελλήνων Ορθοδόξων σε Κωνσταντινούπολη, Αίβαλί, Χίο, Μεσολόγγι και αλλού κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Σε διαλεκτική σχέση με την εκδικητική μανία των Οθωμανών, οι επαναστατημένοι Έλληνες έδειξαν ότι ήταν «αποφασισμένοι ή να ελευθερωθώμεν και να αποκτήσωμεν την ανεξαρτησίαν μας και να νωιάσωμεν ότι ζρούμε σαν άνθρωποι ή να χαθώμεν όλοι», όπως δήλωσε ευθαρσώς ο Ιωάννης Κωλέττης το 1822. Αυτή η αλλαγή των νοοτροπιών καταφάνηκε περίτρανα κατά την τρίτη πολιορκία και την ηρωική Έξοδο του Μεσολογγίου (10 Απριλίου 1826), οπότε (κατά τον στρατηγό Σπυρομίλιο) επήλθε η «ολοκαύτως της πόλεως» των Μεσολογγιτών και χάθηκε «τόση ανθρωπότης».

«Οι αντιπατριώται θέλουν εξολοθρευθή»: η στάση των εφημερίδων στη διάρκεια του εμφυλίου (1824-1825)

Οι πρώτες επαναστατικές εφημερίδες που θα κυκλοφορήσουν για τουλάχιστον ένα έτος εκδίδονται το 1824. Οι τρεις από αυτές εκδίδονται στη Στερεά Ελλάδα (δύο στο Μεσολόγγι και μία στην Αθήνα) με χρηματοδότηση και πιεστήρια του φιλελληνικού κοιμιτάτου του Λονδίνου. Η τέταρτη εκδίδεται στην Ύδρα με χρηματοδότηση της οικογένειας Κουντουριώτη. Και οι τέσσερις αυτές εφημερίδες έχουν διευθυντές/εκδότες με ριζοσπαστικές φιλελεύθερες απόψεις και σκοτεινό παρελθόν. Οι δύο είναι πρώην καρμπονάροι (Giuseppe Chiappe, Pietro Gamba), ο ένας έχει εκδιωχθεί από ελβετικό πανεπιστήμιο για αδιευκρίνιστους λόγους (Johann Jakob Meyer) και ο τέταρτος, ο μόνος Έλληνας (Γεώργιος Ψύλλας), ίσως είχε επαφές με τον δολοφόνο Karl Sand. Οι εφημερίδες αυτές έχουν δύο κοινά: ελέγχονται απολύτως από ριζοσπάστες φιλελεύθερους που συνδέονται με το κυβερνητικό στρατόπεδο, άμεσα (*Φίλος του Νόμου*) ή έμμεσα (*Ελληνικά Χρονικά*, *Telegrafo Greco*, *Εφημερίς Αθηνών*). Όμως η στάση τους δεν είναι πάντα ενιαία, για διαφόρους λόγους. Κάποιοι από αυτούς τους λόγους είναι η ιδιόμορφη πορεία του Stanhope στην Ελλάδα, η ουδετερότητα Μαυροκορδάτου, ιδίως στη δεύτερη φάση του εμφυλίου, η μεγαλύτερη ή μικρότερη ανεξαρτησία σε σχέση με τους πολιτικούς παράγοντες πίσω από την εφημερίδα (Stanhope, Bygon, Μαυροκορδάτος, Γκούρας, Κουντουριώτες), ακόμα και ο προσωπικός χαρακτήρας του εκδότη.

Στην ομιλία παρουσιάζουμε αυτές τις διαφορές ποιοτικά αλλά και ποσοτικά. Προσπαθούμε να ανχνεύσουμε τη στάση κάθε εφημερίδας την περίοδο 1824-1825 συνολικά, τις διακυμάνσεις στον αριθμό και την έκταση των σχετικών δημοσιευμάτων και των κυρίων άρθρων, στην ένταση της κριτικής στη μία ή και στις δύο πλευρές, την επιλογή όρων και εννοιών, κ.λπ. Συζητάμε δε τα αποτελέσματα χρησιμοποιώντας, πέραν της βιβλιογραφίας, και σχετικό αρχειακό υλικό από δημοσιευμένες και αδημοσίευτες πηγές.

Οι απαρχές του κοινοβουλευτισμού στα Συντάγματα του Αγώνα

Την 1η Ιανουαρίου 1822, δηλαδή σε λιγότερο από έναν χρόνο από την έναρξη της Επανάστασης, στις απελευθερωμένες επαρχίες του υπό ίδρυση νεοελληνικού κράτους, ίσχυαν ούτε λίγο ούτε πολύ τέσσερα Συντάγματα, τρία τοπικά και ένα εθνικό, το Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου. Τα χρόνια που ακολούθησαν, έμελλε να προστεθούν άλλα δύο εθνικά, τα Συντάγματα του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827).

Πώς εξηγείται η συνταγματική αυτή πολυπραγμοσύνη; Να οφείλεται, όπως υποστηρίζει η επικρατούσα ερμηνεία, στο αδάμαστο και δημοκρατικό φρόνημα του Έλληνα; Ή μήπως σε μια προσπάθεια συγκερασμού αντιτιθέμενων και συχνά συγκρουόμενων ισχυρών τοπικών και κοινωνικών συμφερόντων;

Στα ερωτήματα αυτά επιχειρεί να απαντήσει η εισήγηση, ξεκινώντας από τα ίδια τα συνταγματικά κείμενα και προχωρώντας στην εφαρμογή και τη μη εφαρμογή τους στην πράξη.

Σκούνα Κεφαλλονίτη καπετάνιο που εμπορεύεται στην Κωνσταντινούπολη.
Μελάνι και υδατογραφία σε χαρτί του Γεράσιμου Πιτζιμάνου, 1818/1820.

Η πορεία προς τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας

Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας χωρίς προηγουμένως να λάβουμε υπόψη μας το περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννιέται. Και όμως οι περισσότερες μελέτες ξεκινούν από την αφετηρία ότι η κοινότητα των Ρωμιών αναδεικνύεται μέσα από τα γράμματα και το εμπόριο σε μία αυτοκρατορία που παρακαμάζει. Στην παρουσίασή μου θα επιμείνω σε μία διαφορετική οπτική: η ελληνικός πόλεμος της Ανεξαρτησίας είναι το παράπλευρο προϊόν των μετασχηματισμών που γνωρίζει από τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα η Οθωμανική αυτοκρατορία στην προσπάθειά της να επιβιώσει στον διεθνή κρατικό ανταγωνισμό.

Ο Τομπάζης πυρπολεί το πρώτο τουρκικό δίκροτο στην Ερεσό (8 Ιουνίου 1821).
Λιθογραφία του Peter von Hess, Μόναχο, 1852.

Οι δύο αδελφές χώρες: Ιταλικός Φιλελληνισμός και Ελληνική Επανάσταση

Οι χιλιετίες σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, των δύο χωρών που θεμελίωσαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, παίρνουν κατά τον 19^ο αι. νέα ονομασία: Φιλελληνισμός. Πρόκειται για έκφραση φιλίας προς τη σύγχρονη Ελλάδα, έκφραση η οποία πηγάζει από τον θαυμασμό για τις μεγάλες αξίες του ιστορικού παρελθόντος της και πραγματώνεται σε ηθική, πολιτική και πολιτισμική αλληλεγγύη στον αγώνα για την ανάκτηση της ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας. Και ήταν ακριβώς οι αρχές του Ελληνισμού, τον οποίο ο ποιητής Panzini χαρακτήρισε ως «τη νεότητα του κόσμου», αυτές που ενέπνευσαν στίχους στους μεγάλους ποιητές, τον Foscolo και τον Leopardi, που οδήγησαν τον ποιητή-προφήτη Carducci να μεταφέρει στη γλώσσα του το ελληνικό μέτρο και τον Santorre di Santarosa να θυσιάσει τη ζωή του στη Σφακτηρία για την ανεξαρτησία ενός αδελφού λαού.

Το έντονο φιλικό συναίσθημα του ιταλικού λαού, με αποκορύφωμα τους Βαλκανικούς πολέμους και υψηλότερες στιγμές τον Αγώνα του '21, είχε βαθύτερες ρίζες από το 1821, οι οποίες έφταναν σε παρελθοντικούς χρόνους, στις στενές σχέσεις μεταξύ Κρήτης και Βενετίας. Ο Φιλελληνισμός ήταν έντονος στην Ιταλία πριν από την έκρηξη του Αγώνα, ειδικά στις πόλεις όπου έδρευαν οι Κοινότητες των Ελλήνων: από Φλωρεντία μέχρι Τεργέστη, Ιταλοί φιλελεύθεροι και Έλληνες επαναστάτες στέλνουν χρήματα στο Τσιρίγο, αλληλογραφούν διπλωματικά αλλά συνωμοτούν κρυφά, ξεσηκώνοντας Φιλέλληνες άλλων χωρών- στο Λιβόρνο έδρασε ο Κάλλβος, ενώ από την Πίζα ο Μαυροκορδάτος κάλεσε τον Byron να σπεύσει στο Μεσολόγγι σε βοήθεια και ο Shelley έγραψε το ποίημα «Hellàs», στο οποίο θα βασιστεί ο Σολωμός για τον δικό του «Ύμνο»...

Στην ομιλία θα γίνουν αναφορές στα παραπάνω, ενώ θα μνημονευτεί και η στήριξη του Αγώνα από τον Mazzini και η διάδοση των ελληνικών ιδεωδών σε όλη την Ευρώπη από τον Tommaseo, με την περίφημη μετάφρασή του *Canti popolari greci*.

Οθωμανικές αντιδράσεις στην Ελληνική Επανάσταση: οι οθωμανικές πηγές

Εσχάτως δημοσιεύθηκαν ή είναι υπό εκπόνηση έρευνες ιστορικών περί την Ελληνική Επανάσταση, οι οποίες βασίζονται σε οθωμανικές πηγές, πηγές δηλαδή που προέρχονται από τον ένα εκ των δύο εμπολέμων. Οι πηγές αυτές είναι κυρίως τριών κατηγοριών: α) σουλτανικά διατάγματα (πρόκειται κυρίως για εισηγήσεις και αναφορές προς τον Σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) και φέρουν τις αυτόγραφες παρατηρήσεις και διαταγές του επί του ζητήματος που θίγουν, β) κατάστιχα που καταστρώνονται κατ' εντολήν της Οθωμανικής Διοίκησης και περιλαμβάνουν για παράδειγμα καταγραφές του μη μουσουλμανικού πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης ή δημεύσεις περιουσιών προσώπων καταδικασθέντων με αφορμή την Ελληνική Επανάσταση, τα οποία εκτελέσθηκαν ή διέφυγαν, γ) αφηγηματικές πηγές (περιλαμβάνουν οθωμανικά χρονικά, καθώς και απομνημονεύματα).

Οι παραπάνω πηγές, εξεταζόμενες σε αντιπαραβολή με πηγές ήδη γνωστές, μπορούν να φωτίσουν την Ελληνική Επανάσταση θεωρώντας την και από την οθωμανική πλευρά και να απαντήσουν σε ερωτήματα, όπως η ταυτότητα των επαναστατημένων, οι λόγοι που τους ώθησαν σε επαναστατικές ενέργειες, τα ιδεολογικά και άλλα όπλα που χρησιμοποίησε η οθωμανική εξουσία για να κινητοποιήσει τον μουσουλμανικό πληθυσμό, ο ρόλος του εκκλησιαστικού μηχανισμού κατά την περίοδο της Επανάστασης κ.ά.

Πολιτικές παρακαταθήκες του '21

Η ομιλία θα αναφερθεί στους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους η Επανάσταση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των στόχων και των προσανατολισμών του ελεύθερου κράτους μετά τη δημιουργία του. Η ίδια η Ελληνική Επανάσταση, συνέχεια και καρπός ενός μεγάλου πνευματικού κινήματος – του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αποτέλεσε έναν κρίκο στην αλυσίδα των μεγάλων φιλελεύθερων επαναστάσεων της εποχής, από την Αμερικανική, τη Γαλλική έως την πανευρωπαϊκή αναταραχή του 1848. Η Επανάσταση προκάλεσε τη συγκρότηση ενός κατ' εξοχήν νεωτερικού θεσμού, του έθνους-κράτους, που αποτέλεσε μια νέα μορφή πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης και έμελλε να γενικευθεί στην Ευρώπη και κατόπιν και αλλού.

Η συγκρότηση του ελληνικού έθνους-κράτους, αν και δεν υπήρξε απαλλαγμένη από πολλαπλές εντάσεις, ήταν καμπή για την οργάνωση του ελληνισμού σε αναζήτηση της νεωτερικής διακυβέρνησης και της σύγχρονης διοίκησης. Ο εκσυγχρονισμός αποτέλεσε βασικό στόχο του Νέου Ελληνισμού από την εποχή τουλάχιστον του Νεοελληνικού Διαφωτισμού έως και σήμερα, και η Επανάσταση υπήρξε ένα άλμα για την επίτευξή του. Επιπλέον, η δημοκρατική και φιλελεύθερη οργάνωση του κράτους υπήρξε μια βασική σταθερά στη δράση του – αν και καλό θα είναι να αναγνωρίζονται όχι μόνον οι μεγάλες πρόοδοι αλλά και οι αδυναμίες αυτής της πορείας. Τέλος, η Επανάσταση είχε ως στόχο, το 1821, την απελευθέρωση των ελληνικών πληθυσμών. Επέτυχε τον στόχο αυτόν μόνο για ένα μικρό τμήμα του έθνους. Επομένως, έμενε ως βασική παρακαταθήκη της η απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων, δηλαδή η Μεγάλη Ιδέα, συνδεδεμένη όμως όχι με γεωπολιτικές ή αποκλειστικά ιστορικές προσλήψεις, αλλά με τη θεμελιώδη φιλελεύθερη αντίληψη του έθνους, που χαρακτήρισε τις μεγάλες επαναστάσεις αυτής της εποχής.

Ιστορώντας την Επανάσταση του 1821: ιστοριογραφικά σχήματα και θεσμοί

Η διάλεξη επικεντρώνεται στη μελέτη της Επανάστασης του 1821 στον 19ο και 20ό αιώνα επιχειρώντας να επισημάνει τους κυριότερους σταθμούς της και να τη συνδέσει με τη θεσμοθέτηση και ανάπτυξη των ιστορικών σπουδών. Σε αυτή την κατεύθυνση αναφέρεται σε μια σειρά από θεσμούς (πανεπιστήμια, αρχαία, ιδρύματα, εταιρείες λογίων, ερευνητικά κέντρα, μουσεία), εντός των οποίων αναπτύχθηκε η διδασκαλία και η έρευνα περί τον Αγώνα. Εκκινώντας από τη διδασκαλία της Επανάστασης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, θα αναφερθεί στη δημιουργία των πρώτων αρχαικών συλλογών αλλά και εκδόσεων, σε μια περίοδο που οι αγωνιστές του 1821 συμμετείχαν ενεργά στη δημόσια ζωή. Εστιάζοντας στη σταδιακή μνημειοποίηση του Αγώνα με τελετές, όπως εκείνες για τα 50 χρόνια από την έναρξή του, διερευνά τη δημιουργία μιας σειράς θεσμών που συνέβαλαν στην ιστορικοποίησή του σε μια μακρά περίοδο. Η ίδρυση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος και η διοργάνωση της Έκθεσης Κειμηλίων του Ιερού Αγώνος (1884), η δημιουργία των Γενικών Αρχείων του Κράτους (1914), ο εορτασμός της Εκατονταετηρίδος της Επανάστασης (1930) με τη συμμετοχή πολλών δημοσίων και ιδιωτικών θεσμών, η δημιουργία πανεπιστημιακών εδρών, η συγκρότηση των ερευνητικών κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών, η δημιουργία του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών αποτέλεσαν τομές σε αυτή την κατεύθυνση. Την ίδια περίοδο, η έκδοση της *Κοινωνικής σημασίας της Ελληνικής Επανάστασης* του Γιάννη Κορδάτου (1924) σηματοδότησε την έναρξη της σύγκρουσης γύρω από τις ερμηνείες της Επανάστασης από την ακαδημαϊκή και τη μαρξιστική ιστοριογραφία, όπως εκφράστηκε από διαφορετικούς μελετητές και θεσμούς, μια διαμάχη που διατηρήθηκε ως το 1974. Η πτώση της χούντας σηματοδότησε το τέλος του διχασμού της ελληνικής ιστοριογραφίας και την έναρξη μιας νέας περιόδου μελέτης της Επανάστασης που συνδέθηκε με τη θεσμική διεύρυνση των ιστορικών σπουδών, τη συγκρότηση νέων θεσμών έρευνας και μελέτης, αλλά και την ανάπτυξη και διεθνοποίηση του πεδίου.

Αφετηρία της παραπάνω διαδρομής είναι η παραδοχή ότι οι θεσμοί δεν υπήρξαν απλώς το πλαίσιο για τη διδασκαλία και την έρευνα της Επανάστασης του 1821, αλλά επηρέασαν καθοριστικά το περιεχόμενο και τις εννοιοδοτήσεις της ως το μείζον γεγονός της ελληνικής εθνικής ιστορίας. Οι ιστοριογραφικές επεξεργασίες του Αγώνα εντός των θεσμών συνομίλησαν με την εκάστοτε πολιτική και κοινωνική συγκυρία και αποτέλεσαν συστατικό στοιχείο συγκρότησης πολιτικών γενεαλογιών και ταυτοτήτων.

Η Επανάσταση στην ελληνική ποίηση του 19ου και 20ού αιώνα

Στόχος της ομιλίας είναι η σχολιασμένη επισκόπηση της θεματοποίησης της Επανάστασης στην ελληνική ποίηση του 19ου και του 20ού αιώνα. Με την επισκόπηση αυτή θα εξεταστεί η σταδιακή μετάπλαση, στον χώρο της ελληνικής ποίησης, της Επανάστασης από σύγχρονη πραγματικότητα (π.χ. Σολωμός και Κάλβος) σε ιστορικό γεγονός.

Η ελληνική ποίηση του 19ου αιώνα, θεωρημένη στα δύο κύρια σκέλη της ανάπτυξής της, την επανησιακή (γραμμένη στη δημοτική γλώσσα) και την ελλαδική (γραμμένη στην καθαρεύουσα γλώσσα – κατά συνθήκη ονομασμένη παλαιότερα ως «αθηναϊκή σχολή» ή «αθηναϊκός ρομαντισμός»), περιέχει πλήθος ποιητικά κείμενα που θεματοποιούν την Επανάσταση, προκειμένου, ανακαλώντας την στη μνήμη των μεταγενέστερων, ουσιαστικά να ανταποκριθούν σε αιτήματα της δικής τους εποχής, πρωτίστως στο αίτημα της σχηματιζόμενης και τελικά κυρίαρχης στην εθνική ιδεολογία «Μεγάλης Ιδέας» (π.χ. Βαλαωρίτης, Ζαλοκώστας κ.ά.). Η Επανάσταση εξακολουθεί να θεματοποιείται στην ποίηση κατά κανόνα με θετικό τρόπο (π.χ. Παλαμάς και ποιητές της γενιάς του ή μεταπαλαμκοί), μέχρι και την εποχή της Μικρασιατικής Καταστροφής, συναρτημένη με τον πυλώνα της εθνικής ιδεολογίας, τη Μεγάλη Ιδέα. Ύστερα, όμως, από την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, με τη Μικρασιατική Καταστροφή και τα τραγικά επακόλουθά της, η στάση της ελληνικής ποίησης έναντι της Επανάστασης άρχισε σταδιακά να αλλάζει σε αρνητική (μεταιχμακός, από τη σκοπιά αυτή, ποιητής μπορεί να θεωρηθεί ο Καρυωτάκης ο οποίος έγραψε τόσο «θετικά» όσο και «αρνητικά» ποιήματα για την Επανάσταση). Όσο η ελληνική ποίηση προχωρά στον 20ό αιώνα και οι ποιητές ζουν τις ιστορικές περιπέτειες που τον (και τους) σημάδεψαν (δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος, Δικτατορία των Συνταγματαρχών) η στάση τους απέναντι στην Επανάσταση γίνεται, με το πέρασμα του χρόνου, ολοένα και κριτικότερη.

Τα τραγούδια του Αγώνα

Η ομιλία επιχειρεί μια γενική ιστορική ανασκόπηση για τα «Τραγούδια του Αγώνα», με βάση το ερευνητικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί και αποδελτιωθεί ως προς τις εξής θεματικές ενότητες:

- α) Προεπαναστατικά τραγούδια και εμβατήρια.
- β) Ιστορικά και «κλέφτικα» δημοτικά τραγούδια.
- γ) Γραπτές και εικαστικές μαρτυρίες από διάφορες πηγές (περιηγητές, αγωνιστές κ.ά.) σχετικά με τα τραγούδια, τα μουσικά όργανα και τους χορούς της περιόδου.
- δ) Πρώτη οργάνωση της μουσικής παιδείας από τον Καποδίστρια.
- ε) Τραγούδια και χοροί στα πρώτα χρόνια της Βαυαροκρατίας.
- στ) Φιλελληνικά τραγούδια και εμβατήρια στην Ευρώπη. Η Ελλάδα ως πηγή έμπνευσης για τους Ευρωπαίους συνθέτες της εποχής.
- ζ) Ο «απόηχος» του 1821 στη λόγια-κλασική ελληνική μουσική, στην παράδοση του λαϊκού θεάτρου σκιών και στο νεότερο ελληνικό τραγούδι.

Θεωρούμε ότι είναι άδικο να αντιμετωπίζουμε αυτά τα τραγούδια μόνον ως ιστορικά τεκμήρια ή ως αντικείμενα φιλολογικής μελέτης και μουσικολογικής ανάλυσης. Έχουμε πολλά να αναστοχαστούμε, να εμπνευστούμε και να αναδημιουργήσουμε με αφετηρία τη θεματολογία, το ιδεολογικό και συναισθηματικό τους περιεχόμενο αλλά και τα εκφραστικά μέσα, την ιδιαίτερη δομή και τεχνική τους.

Γι' αυτό και αξίζει τον κόπο να τα γνωρίσουμε καλύτερα, να προσπαθήσουμε ν' αποκωδικοποιήσουμε τα σύμβολα και τις λειτουργίες τους σε σχέση με το σήμερα, παραμερίζοντας την παραμορφωμένη εικόνα από τα στερεότυπα και το επιφανειακό φολκλόρ.

Το ηρώο του 1821.

Από τη ζωγραφική και τη χαρακτηριστική στη γλυπτική

Στην ομιλία θα παρουσιαστούν αθηναϊκά έργα ζωγραφικής, γλυπτικής και χαρακτηριστικής που σχετίζονται με πρόσωπα και γεγονότα της Επανάστασης του 1821. Πρόκειται για προσωπογραφίες ηρώων και παραστάσεις μαχών. Μέσα από τη μελέτη των συγκεκριμένων εικαστικών συνθέσεων, θα επιχειρηθεί να φωτιστούν τόσο η γενικότερη παιδεία των καλλιτεχνών -γηγενών και αλλοδαπών- του 19ου, του 20ού αλλά και του 21ου αιώνα που τις έχουν φιλοτενήσει όσο και τα πρότυπα που εκείνοι έχουν επιλέξει, δηλαδή οι εικονογραφικοί τύποι τους. Στις προθέσεις του ομιλητή περιλαμβάνονται η επαναξιολόγηση των πραγματολογικών δεδομένων που αποτυπώνουν τα έργα, η ανίχνευση επιρροών των δημιουργών τους, ο βαθμός σύγκλισης/απόκλισης στην κλίμακα δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας ως προς την παραγγελιοδοσία, η υποδοχή των έργων από την τεχνοκριτική στον ημερήσιο και τον περιοδικό Τύπο, η πρόκληση γόνιμου προβληματισμού και η εξαγωγή των ανάλογων συμπερασμάτων.

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης. Προσωπογραφία αγνώστου καλλιτέχνη.

ΕΘΝΙΚΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ

Οι εικόνες του προγράμματος
είναι ευγενική προσφορά του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου

21 ομιλίες για το '21

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837

1821
2021
200 ΧΡΟΝΙΑ
από την Επανάσταση
του 1821

•
1821
•
200 ΧΡΟΝΙΑ
•
· ελεύθεροι ·

ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ ΤΟ ΑΥΡΙΟ

•
2021
•

ΕΠΙΣΤΗΜΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ 1821-2021

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

